

Παρά τὰς ἐπὶ μέρους ταύτας παρατηρήσεις, τὸ ἔργον τοῦ Stadtmüller σπουδαίαν πρόκειται νὰ καταλάβῃ θέσιν ἐν τῇ βυζαντινῇ φιλολογίᾳ τῶν νεωτέρων χρόνων. Δὲν δύναται τις παρὰ νὰ θαυμάσῃ, ἀληθῶς, τὸν νεαρὸν ἐπιστήμονα διὰ τὰς ἀκριβεῖς ἐπιστημονικὰς του γνώσεις, διὰ τὰς κριτικὰς παρατηρήσεις καὶ ἐμβαθύνσεις του, διὰ τὴν ὑποπτευτικὴν καὶ διαγνωστικὴν ἱκανότητά του, διὰ τὴν διαύγειαν τῶν ἀντιλήψεων καὶ τὴν σαφῆ ἀποδεικτικότητα τῶν θέσεών του, διὰ τὴν σαφήνειαν καὶ ἀπλότητα τῆς διηγηματικῆς ἐκθέσεώς του, κυρίως ὅμως διὰ τὴν ἀρίστην γῶσιν τῆς ὅλης περὶ τοῦ ζητήματος τούτου φιλολογίας — ἀφθονωτάτης ἄλλωστε — καὶ διὰ τὴν ὑποδειγματικὴν μεθοδικότητα τῆς πρωτοτύπως σχεδιασθείσης ἐργασίας του. Τὸν νέον βυζαντινολόγον συγχαιρομεν εὐκρινῶς. Ἡ βυζαντινολογία ἀποκτᾷ ἐν τῷ προσώπῳ του ἐνθουσιώδη καὶ ἱκανὸν σκαπανέα.

Ἐν Μονάχῳ 1934.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Ἀγαθ. Ξηρουχάκη, Ἡ Βενετοκρατουμένη Ἀνατολή, Κρήτη καὶ Ἐπὶάνησος.

Μετὰ προλόγον ὑπὸ Γ. Ν. Χατζιδάκι καὶ κριτικοῦ σημειώματος ὑπὸ Ν. Βέη, Ἀθήνησι, 1934, σελ. ιε' + 290. Σχ. 8ον.

Ὁ Πανοσιολογ. Ἀγαθαγγελος Ξηρουχάκης, ἀρχιμανδριτής τῆς ἐν Βιέννῃ ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Τριάδος, γνωστὸς καὶ ἔξ ἄλλων ἐργασιῶν περὶ μεσαιωνικῆς Κρήτης, ἀφιερώνει τὴν ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον περισπούδαστον πραγματείαν εἰς τὴν μελέτην τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τῆς Κρήτης καὶ τῶν Ἰονίων νήσων ὑπὸ τὴν βενετικὴν κυριαρχίαν. Ὡς κυρίαν πηγὴν — σχεδὸν ἀποκλειστικὴν — ὁ συγγραφεὺς ἐχρησιμοποίησε τὴν ἀνέκδοτον, μακρὰν καὶ πλήρη πολυτίμων εἰδήσεων ἔκθεσιν (Libro de information) τοῦ Πέτρου Καστροφύλακα, ὁ ὁποῖος συνῴδενσεν ὡς γραμματεὺς τοὺς συνδίκους καὶ ἐλεγκτὰς Ἰωάννην Gritti καὶ Ἰούλιον Garzoni, ἀποσταλέντας χάριν γενικῆς ἐπιθεωρήσεως εἰς τὰς βενετοκρατουμένας νήσους κατὰ τὰ ἔτη 1582 - 1584.

Τὸ ἔργον διαιρεῖται εἰς τέσσαρα μέρη. Μετὰ πρόλογον τοῦ κ. Χατζιδάκι καὶ κριτικὸν σημείωμα τοῦ κ. Βέη, ὁ κ. Ξηρουχάκης, ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ (σ. 1-20), ἐξετάζει τὰ κατὰ τὴν ἀποστολὴν τῶν δύο ἐλεγκτῶν, δημοσιεύων διάφορα ἔγγραφα καθορίζοντα τὸν σκοπὸν καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐπιθεωρήσεως ταύτης.

Τὸ πρῶτον μέρος (σελ. 21 - 77) ἀφιερῶνται εἰς τὴν μελέτην τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν γένει εἰς τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς μεγαλονήσου. Ὁ Καστροφύλακας διακρίνει τοὺς Βενετοὺς εὐγενεῖς τῆς Κρήτης (καβαλιέρους), οἱ ὁποῖοι ἐλάμβανον ἑνεργὸν μέρος εἰς τὰ κοινὰ καὶ συνεισέφερον εἰς τὰ βάρη διὰ τὴν στρατιωτικὴν ὀργάνωσιν τῆς

νήσου, τοὺς Ἄρχοντορρωμαίους, οἱ ὅποιοι διὰ τὰς πρὸς τὴν Βενετικὴν Δημοκρατίαν ὑπηρεσίας τῶν ἔτυχον προνομίων καὶ ἀπετέλεσαν ἰδίαν τάξιν, καὶ τοὺς κατοίκους τῆς ὑπαίθρου. Τῶν τελευταίων τούτων τὴν κατάστασιν ὁ Καστροφύλακας περιγράφει μὲ ζοφερὰ χρώματα. Εἰς ἰδιαιτέραν κατηγορίαν κατατάσσει τοὺς Σφακιανούς, γενναίους καὶ τολμηροὺς στρατιώτας, οἱ ὅποιοι οὐδέποτε ἠγέχθησαν τὸν ζυγὸν τῶν εὐγενῶν καὶ παρέσχον πράγματα εἰς τὴν βενετικὴν διοίκησιν τῆς Κρήτης. Παρεμπιπτόντως γίνεται λόγος περὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς ὑπαίθρου καὶ περὶ τῶν ἀγγρασιῶν, εἰς τὰς ὁποίας ὑπήγοντο οἱ χωρικοί. Ἰδιαιτέρως ἀξιοὶ προσοχῆς εἶναι οἱ στατιστικοὶ πίνακες τοῦ Καστροφύλακα περὶ τῶν εὐγενῶν, περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς νήσου κατὰ διαμερίσματα, περὶ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἰταλικῆς φρουρᾶς, κλπ.

Τὸ δεύτερον μέρος (σελ. 78 - 124) φέρει τὸν τίτλον: Οἰκονομολογία καὶ γεωργικὴ¹. Γίνεται ἐν αὐτῷ κυρίως λόγος περὶ τῆς δημοσιονομικῆς καταστάσεως τῆς Κρήτης κατὰ τὰ ἔτη 1582-1584. Μετὰ σύντομον σημειῶσιν περὶ τοῦ διοικητικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ἐπιτετραμμένου τὴν διοίκησιν τοῦ δημοσίου χρήματος ἐν Κρήτῃ, ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει λεπτομερῶς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπὸ τοῦ Καστροφύλακα παρεχομένων στοιχείων, τοὺς προϋπολογισμοὺς τῶν ἐτῶν 1579 - 1581 καὶ 1582. Ἀναγράφονται αἱ πρόσοδοι τῶν ταμείων τῆς Κρήτης καὶ ἀναλύονται τὰ ἔξοδα (μισθοὶ ὑπαλλήλων, συντήρησις τοῦ στρατοῦ, δημόσια ὑπηρεσίαι, δαπάναι ἑλικῶν, δαπάναι ἐπισκευῆς καὶ συντηρήσεως δημοσίων κτιρίων, ἐκκλησιαστικαὶ δαπάναι, κλπ.). Τὸ κεφάλαιον τοῦτο εἶναι κατ' ἔξοχὴν ἐνδιαφέρον, διότι παρέχει, πλὴν τῶν περὶ φορολογικοῦ συστήματος καὶ τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν τῆς νήσου εἰδήσεων, καὶ πολυτίμους πληροφορίας περὶ τῆς στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς διοικήσεως τῆς μεγαλονήσου. Ὁ Πανοσιολ. Ξηρουχάκης ἀφιερώνει καὶ τινὰς σελίδας εἰς τὴν μελέτην τῶν νομισμάτων ἐν Κρήτῃ, τῆς σιτοκαλλιέργειας, τῶν μέτρων τῶν σιτηρῶν καὶ τῶν ἄλυκῶν τῆς Σούδας καὶ Σπιναλόγγας.

Τὸ τρίτον μέρος (σελ. 127 - 175) ἀφιερῶνται εἰς τὰ δημόσια ἔργα τῆς Κρήτης. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ Καστροφύλακα περιεχομένων εἰδήσεων καὶ ἄλλων πηγῶν, ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὰ βενετικὰ «κτίσματα» τοῦ Ἡρακλείου, τοῦ Ρεθύμνου, τοῦ Παλαιοκάστρου, τῶν Χανίων, τῆς Σπιναλόγγας καὶ τῆς Σούδας. Περιλαμβάνονται δὲ εἰς τὰ κτίσματα ταῦτα τὰ διοικητικὰ μέγαρα τῆς Δημοκρατίας, τὰ ὄχρωματικά ἔργα καὶ οἱ στρατῶνες, οἱ λιμένες καὶ οἱ ναύσταθμοὶ, ἰδρύματα κοινωνικῆς προνοίας, κλπ. Πλείσται πολυτίμοι πληροφορίαι περὶ τῶν ἐξόδων, τὰ ὁποῖα ἀπήτησαν ἢ ἀνέγερσις καὶ συντήρησις τῶν ἐν λόγῳ κτιρίων, περὶ τοῦ ἐν ταῖς ἀποθήκαις φυλασσομένου ἑλικοῦ πολέμου καὶ περὶ τῶν ὄρων τῆς ἐργασίας ἐν τῇ μεσαιωνικῇ

¹ Τὸ κεφάλαιον τοῦτο θὰ ἐπέγραφον προσφύστερον: Δημοσία οἰκονομία καὶ γεωργία.

Κρήτη συνεκεντρώθησαν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ. Ἰδιαίτερα παράγραφος τοῦ μέρους τούτου (σελ. 171 - 175) ἀφιερῶνται εἰς τὰ δημόσια οἰκονομικά τῶν Κυθίων, τὰ ὅποια διοικητικῶς ὑπήγοντο εἰς τὴν Κρήτην.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησίν των ἐκ Κρήτης (κατὰ θέρος τοῦ 1583) οἱ δύο σύν-δικοι Gritti καὶ Garzoni ἐπεθεώρησαν τὰς κυριώτερας τῶν Ἰονίων νήσων, τὴν Ζάκυνθον, τὴν Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Κέρκυραν, ὡς καὶ τὴν εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ὑπαγομένην ἐπὶ τῆς ἠπειρωτικῆς ἀκτῆς πόλιν τῆς Πάργας. Ὁ Καστροφύλακας συνέλεξε καὶ περὶ αὐτῶν διαφόρους στατιστικὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ὁ Πανοσιολ. Ξηρουχάκης ἐχρησιμοποίησεν ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ τετάρτου μέρους τοῦ βιβλίου του (σελ. 176 - 226). Αἱ ἐν λόγῳ πληροφορίαι ἀφορῶσι κυρίως εἰς τὰ δημόσια οἰκονομικά, τὰς πλουτοπαραγωγικὰς πηγὰς, τὴν διοίκησιν καὶ τὸν πληθυσμὸν τῶν νήσων. Ἀναγράφονται λεπτομερῶς τὰ ἔσοδα καὶ ἔξοδα συμφώνως πρὸς τοὺς περιωθέντας προϋπολογισμοὺς τῶν ἐτῶν 1579, 1580, 1581 καὶ 1584.

Ἐν ἐπιμέτρῳ (σελ. 229 - 290) δημοσιεύεται ἐν τῷ ἰταλικῷ πρωτοτύπῳ ἡ περὶ τῆς ἀποστολῆς ἔκθεσις τοῦ Ἰουλίου Garzoni.

*
*
*

Ἡ σύντομος καὶ κατ' ἀνάγκην ἑλλιπὴς αὕτη ἀνάλυσις ἀρκεῖ διὰ νὰ καταδείξῃ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν σπουδαιότητα τῶν ὑπὸ τοῦ Καστροφύλακα περιωθειῶν εἰδήσεων, ὡς καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς κρινομένης συγγραφῆς. Ὁ συγγραφεὺς ἐπέτελεσε μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ ἐπιστημονικῆς εὐσυνειδησίας τὸ ἀναληφθὲν ἔργον. Τὸ βιβλίον του θὰ εἶναι ἀπαραίτητον βοήθημα εἰς τοὺς περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης καὶ τῶν Ἰονίων νήσων ἀσχολούμενους. Ἀκριβῶς δὲ λόγῳ τῆς σπουδαιότητος τοῦ βιβλίου κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ παραθέσωμεν κατωτέρω παρατηρήσεις τινὰς ἀφορώσας εἰς τὴν μέθοδον ἐν γένει καὶ εἰς τινὰ ζητήματα ἐπὶ μέρους.

Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, τὸ ἔργον τοῦ κ. Ξηρουχάκη ἔχει ὡς πηγὴν, σχεδὸν ἀποκλειστικὴν, τὴν ἔκθεσιν τοῦ Καστροφύλακα, τῆς ὁποίας — ὡς τοῦλάχιστον φαίνεται — ἀκολουθεῖ τὴν διάταξιν. Ἐπομένως ὁ ἀναγνώστης ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εἰκόνα τῆς καταστάσεως τῶν βενετοκρατουμένων νήσων κατὰ τὰ ἔτη 1582 - 1584, βλέπει δηλαδὴ τὰ πράγματα ὡς εἶχον ἐν τινι ὀρισμένῃ στιγμῇ καὶ ὅχι ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῶν ἀνελιξει. Ἐξαιρέσιν ἀποτελεῖ τὸ τρίτον μέρος περὶ δημοσίων ἔργων, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ συγγραφεὺς ἀνατρέχει συχνότερον εἰς τὸ παρελθόν. Δὲν πρόκειται λοιπὸν περὶ μιᾶς εὐρύτερας συνθέσεως, ὡς θὰ ἠδύνατό τις νὰ πιστεύσῃ, ἀπατῶμενος ὑπὸ τοῦ τίτλου¹. Εἶναι δὲ λυπηρὸν ὅτι ὁ ἐκδότης περιορίσθη τόσο πολὺ εἰς τὴν διήγησιν τοῦ Καστροφύ-

¹ Θὰ ἦτο ἴσως προτιμότερον νὰ δοθῇ εἰς τὸ βιβλίον ὁ τίτλος : Περὶ τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τῆς Βενετοκρατουμένης Ἀνατολῆς κατὰ τὰ τέλη τοῦ 15^{ου} αἰῶνος.

λακα και δὲν ἐπεχείρησεν, ἀφορμώμενος ἀπὸ τῶν πολυτίμων τῶ ὄντι πληροφοριῶν τῆς ἐκθέσεως καὶ συμπληρῶν ταύτας ἐπὶ τῇ βάσει ἄλλων κειμένων καὶ ἐγγράφων, νὰ μᾶς δώσῃ τὸ συνθετικὸν ἔργον, τοῦ ὁποίου διὰ τῆς ἐκδοθείσης συγγραφῆς ἐπετέλεσεν ἕν μόνον τμήμα. Γνωρίζομεν καλῶς ὅτι ἡ τοιαυτὴ σύνθεσις θὰ ἀπῆται μακρὰν προεργασίαν καὶ ὅτι ἡ ἀτελής ἐκδοσις τῶν πηγῶν καθιστᾷ τὴν συγγραφὴν κατ' ἐξοχὴν δυσχερῆ. Νομίζομεν ἕν τούτοις ὅτι τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα θὰ ἐπέτρεπον εἰς τὸν συγγραφέα νὰ παρουσιάσῃ ἀρτιωτέραν ἐκθεσιν τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τῶν βενετοκρατούμενων νήσων — καὶ κυρίως τῆς Κρήτης — ἐκθεσιν, ἡ ὁποία θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συμπληρωθῇ διὰ μεταγενεστέρων ἐρευνῶν.

Τοῦναντίον παρατηροῦμεν εἰς τὸ ὑπὸ κρίσιν ἔργον ὅτι σπανίως γίνεται χρῆσις πηγῶν, συγχρόνων ἢ παλαιότερων. Ἡ ἀποκλειστικὴ αὕτη προσήλωσις εἰς τὴν ἐκθεσιν τοῦ Καστροφυλάκα ἔβλαψεν ἀναντιρρήτως τὴν πραγματείαν τοῦ Πανοσιολ. Ξηρουχάκη. Ἡ βιβλιογραφία εἶναι κατ' ἐξοχὴν πτωχὴ, εἰς πλεῖστα δὲ σημεῖα ὁ ἀναγνώστης διαπιστώνει τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν παρεχομένων ἐν ὑποσελιδίοις σημειώμασις ἐρμηνευτικῶν σχολίων. Ἐπίσης θὰ καθίστατο εὐχερεστέρα ἡ χρῆσις τοῦ βιβλίου, ἐὰν προσετίθετο εἰς τὸ τέλος λεξιλόγιον τῶν τεχνικῶν ἑλληνικῶν καὶ ἰταλικῶν ὄρων.

Καὶ ταῦτα μὲν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μέθοδον. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους παραθέτομεν κατωτέρω τινὰς ἐκ τῶν παρατηρήσεων, τὰς ὁποίας ἐσημειώσαμεν κατὰ τὴν μελέτην τοῦ ἔργου :

Σελ. 23. «Ἡ καβαλαρία διηρέθη εἰς 6 μέρη «*serventerie*» καλούμενα..., ἢ *serventeria* δὲ διηρέθη εἰς 24 καρᾶτια (*caratti*)...». Ἐξηγεῖται δὲ ἐν ὑποσημείωσει ἡ λέξις *καρᾶτια* ὡς ἐξῆς: «Ἡ λέξις *caratti* ἢ *carrati* εἶναι ὁμοία πρὸς τὸ *carraggi*, τὸ σημερινὸν *salumerie*, τὰ σκευοφόρα ζῶα τοῦ στρατοῦ». Ἡ ἐρμηνεία αὕτη φαίνεται ἀπίθανος. Ὑποθέτομεν ὅτι πρόκειται περὶ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως *κεράτιον* (ἐξ ἧς αἱ λέξεις *καράτιον*, *carat* κλπ.), τοσοῦτ' ἄλλο κατ' ὅσον ἢ *serventeria* ἀπετελεῖτο, ὡς ἐλέχθη πρὸ ὀλίγου, ἐξ 24 καρᾶτιων, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τὸ βυζαντιακὸν νόμισμα (χρυσοῦς, ὀλοκότινον, ὑπέρπυρον) διηρεῖτο εἰς 24 κερᾶτια. Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην ἐνισχύει καὶ τὸ γεγονός ὅτι παρὰ Βυζαντινοῖς ἀπαντῶνται οἱ συναφεῖς ὄροι ὀλοκοτιναρέα¹ καὶ *yperperata terra*², ἧτοι καλλιεργήσιμος γῆ, τῆς ὁποίας ὄρισμένη ἐκτασις, ἄγνωστος εἰς ἡμᾶς, ἦτο ἀξίας ἑνὸς βυζαντιακοῦ ὑπερπύρου. Νομίζομεν ὅθεν ὅτι ἐν τῇ ὑπὸ Καστροφυλάκα μνημονευομένη λέξει ὀφείλομεν νὰ ζητήσωμεν ἀνάλογον σημασίαν.

Ἐν ταῖς σελ. 38 κέ. ἐκδίδονται στατιστικοὶ πίνακες τῶν εὐγενῶν Κρήτης. Ὁ συγγραφεὺς ἀναγράφει τὰ οἰκογενειακὰ ὀνόματα ἄλλοτε μὲν ὡς ἔχουν ἐν

¹ N. 'A. Βέη ς, ἐν *Revue Numismatique*, 1912, σελ. 89-90.

² Tafel-Thomas, *Urkunden*, τόμ. Γ' σ. 30 (ἔγγραφο βενετικὸν τοῦ ἔτους 1259).

τῷ κειμένῳ καὶ ἄλλοτε ὑπὸ τύπον ἑλληνικόν. Ὁ ἐξελληνισμὸς τῶν ὀνομάτων εἶναι ἐνίοτε παρακεκινδυνευμένος ἢ καὶ σφαλερὸς. Οὕτως ὁ Nicolò Bon μεταφράζεται Καλὸς ἢ Καλούδης· ὁ Nicolò Taïariera: Νικολὸς Πετροκόπος· ὁ Πέτρος Carafa μεταφράζεται (σελ. 72) Πέτρος Φλάσκας(!), ἐνῶ πρόκειται ἀπλούστατα περὶ τῆς οἰκογενείας Χωραφᾶ, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ἐν Κεφαλληνιακαῖς ἐπιγραφαῖς καὶ ἐν ἐγγράφοις φέρεται καὶ ὑπὸ τὸν τύπον Carafan κλπ.

Πολὸν σύντομον καὶ ἀνεπαρκὲς εἶναι τὸ σημεῖωμα, τὸ ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς ἀφιερώνει (σελ. 79-80) εἰς τὸν διοικητικὸν καὶ δημοσιονομικὸν ὄργανισμὸν τῆς Κρήτης.

Ἐν σελ. 90 σημ. 3 γίνεται λόγος περὶ τοῦ ὄρου *messetaria*, ἐνὸς «τῶν παλαιότερων φόρων, τοὺς ὁποίους ἐπέβαλεν ἡ Βενετικὴ Δημοκρατία εἰς τὰ ἐμπορεύματα καὶ τὰ ἐπὶ τῶν ἀγοραπωλησιῶν συμβόλαια». Περὶ τοῦ ὄρου τούτου, καὶ ἐν γένει περὶ τοῦ δασμοῦ τῆς *messetaria*, πληρεστεράς καὶ ἀκριβεῖς εἰδήσεις θὰ εὑρισκεν ὁ συγγραφεὺς ἐν βενετικῷ ἐγγράφῳ τοῦ ἔτους 1363 ἐκδοθέντι ὑπὸ Σπ. Θεοτόκη (Ἔπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν, τόμ. 8 [1931], σελ. 206-213) καὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ δημοσιεύματι Ἱστορικὰ Σημειώματα, (αὐτόθι, τόμ. 9 [1932], σελ. 378-379).

Ἐν σελ. 91 ὁ συγγραφεὺς ἐρμηνεύων τὸν ὄρον *commercio* σημειώνει: «*commercio* καὶ ὄχι *comerchio*¹, ὡς γράφει ὁ Καστροφύλακας—τὸ ἐμπόριον ἐν γένει». Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἐμπορίου, ἀλλὰ περὶ βυζαντιακοῦ ὄρου, τὸν ὁποῖον εὐρίσκομεν καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας χώρας καὶ ὁ ὁποῖος ἐσήμερινον εἰδικὸν δασμὸν καταβαλλόμενον ὅτε μὲν ἐπὶ τῇ εἰσαγωγῇ ἢ ἐξαγωγῇ τῶν ἐμπορευμάτων, ὅτε δὲ κατὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν *ad valorem*. Περὶ αὐτοῦ ἐπραγματεύθημεν διὰ μακρῶν ἐν τῷ βιβλίῳ *Le Chrysobulle d'Alexis III Comnène, empereur de Trébizonde, en faveur des Vénitiens*, ἐν Παρισίοις, 1932, σελ. 54-59 (ἐνθα καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία) καὶ ἐν τῷ μνημονευθέντι δημοσιεύματι, σελ. 377.

Ἐν σελ. 153 ἀναφέρεται τῶν ἀνωτέρων S. Soso, τὸ ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς μεταφράζει: τοῦ Ἁγίου Σώζου. Δὲν γνωρίζομεν ἐὰν ὁ τύπος ἀπαντᾷται καὶ σήμερον ἐν Κρήτῃ· πάντως πρόκειται περὶ τοῦ Ἁγίου Σώζοντος, τοῦ ὁποίου ἡ μνήμη εορτάζεται τὴν 7^{ην} Σεπτεμβρίου.

Ἐν σελ. 172 γίνεται λόγος περὶ τοῦ φόρου: «*delli busi d'ave*», καταβαλλομένου ὑπὸ τῶν μελισσοκόμων. Σημειωτέον ὅτι ὁ φόρος οὗτος εἶναι βυζαντιακῆς προελεύσεως (μελισσοενομόιον).

Ἐνταῦθα ἐπωφελοῦμεθα τῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι δὲν θὰ ἦτο ἄσκοπον νὰ ὑποδεικνύωνται ἐν παρόδῳ αἱ βυζαντιακαὶ ἐπιδράσεις

¹ Ὁρθῶς ἔχει ὁ ὑπὸ τοῦ Καστροφύλακα παραδιδόμενος τύπος *comerchio*, ὡς ἀποδίδων φωνητικῶς τὸν ἑλληνολατινικὸν ὄρον κομμέριον.

ἐπὶ τοῦ διοικητικοῦ καὶ φορολογικοῦ συστήματος τῶν βενετοκρατουμένων νήσων, ἐπιδράσεις, αἱ ὁποῖαι καὶ καθ' ἑαυτὰς εἶναι ἐνδιαφέρουσαι ἀλλὰ καὶ πολῦτιμοι διὰ τὸν καθορισμὸν ὠρισμένων βυζαντιακῶν θεσμῶν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τοῦ ἐν σελ. 205 ἀναφερομένου φόρου *fuocatico*, ὁ ὁποῖος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἑλληνικὸν *καπνικόν*, ἃν καὶ περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἐγένοντο ἐπανειλημμένως πλείσται συζητήσεις.

Σελ. 174 σημ. 3. Ἡ λέξις *palio* (*palium*) δὲν σημαίνει «*panne, ranno* καὶ *drappo*, ἔριοῦχον ὕφασμα, λιηὴ ὀθόνη», «βραβεῖον ἀπονεμόμενον εἰς τοὺς νικητὰς ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ», ἀλλ' ἱερατικὸν μανδύαν διδόμενον ὑπὸ τῆς βενετικῆς διοικήσεως εἰς τὸν ἀρχιπαπᾶν τῆς νήσου.

Ἐν σελ. 209 ἀναγινώσκωμεν: «Τὸ ἐμπόριον ἐβάρυνε, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ δασμὸς ἀγκυροβολίας τῶν πλοίων, «*Riva*» καλούμενος...» Ἐὰν θέλωμεν νὰ ἀκριβολογήσωμεν, ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν τὸν δασμὸν τῆς ἀγκυροβολίας (*ancoraggio*), ἀπὸ τὸν δασμὸν τῆς *rina* (τὸν ἄλλως λεγόμενον *giraticum*), ὁ ὁποῖος ἐπληρώνετο διὰ τὸ πλῆρυσμα, ὡς λέγεται κοινῶς, τοῦ πλοίου εἰς τὴν προκυμαίαν καὶ ὁ ὁποῖος ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ Βυζαντιακὸν *σκαλιατικόν*¹.

Ἀρκούμεθα εἰς τὰς ὀλίγας αὐτὰς παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι οὐδὲν μειώνουν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου τοῦ Πανοσιολ. Ξηρουχάκη. Ὡς ἐλέγομεν ἀνωτέρω, τὸ κρινόμενον βιβλίον θὰ ἀποτελέσῃ σπουδαιότατον βοήθημα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Βενετοκρατουμένης Ἀνατολῆς καί, ἐλπίζομεν, ἀπαρχὴν εὐρυτέρων ἐργασιῶν.

ΔΙΟΝ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ

¹ Πρβλ. Germaine Rouillard, *Les taxes maritimes et commerciales d'après des actes de Patmos et de Lavra*, *Mélanges Ch. Diehl*, τόμ. Α', σελ. 282 - 283.